Б. Романенчук

Іван Мазепа в европейській літературі

Другим найстаршим по „Споминах Азепи“ є роман невідомого автора, на тему Мазепиного кохання до якоїсь польки, п. н. „Прекрасная Росіянка“, перекладений, як думає А. Мухин (Книголюб, 1932 І. II.), з німецької мови, а опертий на згаданім переказі про романтичну їзду Мазепи на коні. Перекладений на російську мову діждався кілька видань — походить з 1784 р. у 18 (1790 і 1796 рр.) і 19 в. У нас він не є знаний. Про нього згадує Бантиш-Каменський. Врешті третім літературним твором, виданим ще перед поемою Байрона, є польська поема п. н. „Pułtawa, poemat epiczny“, що появилася в Полоцьку 1803 р. Автором її польський єзуїт кс. Нікодем Мусьніцкі. Ближчих відомостей про цю поему покищо також нема.

Поема Байрона п. н. „Mazeppa“ появилася в 1818 р. й мала таки в самій Англії кілька видань та наслідувань чи перерібок меншої вартости. З мистецько-поетичного боку поема Байрона має першорядне значіння і вартість, але зі взгляду на відношення і погляд автора на саму особу Мазепи займає підрядне місце. По перше тому, що важна й цікава є для автора романтична сторінка життя Мазепи, а дальше спосіб трактування гетьмана є попри авторову симпатію до нього не зовсім такий, як заслужив собі Мазепа.

Інформацій про Мазепу зачерпнув Байрон з ріжних джерел. Частинно, як каже А. Єнзен з „неясних і недокладних джерел непевного анґлійського історика John-a Barrov-a, а саме з його „Memoir of the Life of Peter the Great“, частинно з Вольтерової „Історії Карла XII.“, а решту з устних інформацій польського поета Мальчевського. На думку Д. Донцова, Байрона надхнула коротка нотатка Вольтера про Мазепу у згаданій „Історії К. XII.“. Там читаємо, що це „почесне місце гетьмана займав один польський шляхтич Мазепа родом з Поділля. Виховувався, як пазь Яна Казимира; при його дворі набрав деякого вишколення в красному письменстві На корол. дворі викрито його любовні залицяння до жінки польського шляхтича, котрий з пімсти велів привязати голого юнака до коня і пустити в степ, де він (Мазепа) мало не вмер.. Розум його дав йому повагу серед козаків, а слава його росла все більше і спонукала царя зробити його князем України..“ Стільки у Вольтера. Устні відомості Мальчевського мали теж немале значіння для Байрона.

Що зацікавило Байрона з життя Мазепи? Я вже сказав вище, що любовні, молодечі пригоди. Одначе на цю справу є ріжні погляди. Др. Донцов пр. твердить, що політична роля

Мазепи захопила Байрона, що сам був революціонером і прихильником свободи народів (Байрон згинув у боротьбі за свободу Греції), С. Родзевич обстоює думку[1]), що Байрона захопив передусім „образ голого юнака, що мчить привязаний до коня, в степу". Признає також, що не байдужий був йому „образ самого Мазепи в цілому, накреслений Байроном хоча схематично, але досить тонко". Байронів Мазепа є дуже поважний, шляхотний, славний ватажок, козацький князь. Не є він теж легкодумний і задирливий донжуан, але лицарський та інтеліґентний, гарний юнак. Та ці прикмети, що прикрашують Мазепу Байрона не є може чисто Байронові, але скорше позичені у Вольтера, котрий відноситься до гетьмана з великою увагою й пошаною, бо „він хотів здобути незалежність Україні і створити з неї могутню державу". З нього, пише Вольтер, був чоловік сміливий, запобігливий, великий працівник, не зважаючи на свій старечий вік. А у Байрона маємо якраз оце вольтерівське забарвлення. Мазепа відповідав усім вимогам анґлійського джентельмена, а це мало для автора велике знячіння. Щоправда, Мазепа, герой поеми, як артистична креація не є досконалий і має багато браків, бо автор творив цю постать досить сквапливо й побіжно, трактуючи психіку героя досить другорядно, але йому мабуть не про це ходило. Байрон звернув головну увагу на любовні пригоди Мазепи й тут трохи розгубився. Слушно підносить Д. Донцов думку, що колиби автор знав краще українську історію, то лишивби нам кращий твір, як ця поема. Подібну думку висказує теж анґл. публіцист Bedvin Sands[2]), котрий є переконаний, що знання дійсної, фактичої сторони питання (українського) запалилоб його душу таким ентузіязмом, як і страждання Греків".

Треба ще згадати, що є підозріння, нібито поема Байрона має автобіографічний характер, бо написання її припадає на час побуту поета в Равенні в Італії, де він мав мати якусь любовну пригоду з 16-літною Терезою, жінкою старого ґрафа Ґіччолі. Але С. Родзевич відкидає це підозріння й каже, що з одного Байронового листа виходить, що поема вже була написана перед цією пригодою Байрона. Та тяжко про це спорити, не маючи ніяких майже даних ні за ні проти. Що між пригодою Мазепи в поемі, а особистим випадком поета є щось спільного, доказує хіба цей дрібний факт, що жінка з котрою нібито любився Мазепа називається Тереса таксамо як Байронова ґрафиня Ґіччолі, потім, що обі вони є молоді і мають старих чоловіків з ґрафськими титулами і т. ін.

Не мило вражає ще конструкція поеми; гетьман оповідає Карлові XII свої молодечі пригоди. Мазепа мав хіба поважніші думки в таких сумних ночах по полтавській невдачі, підчас утечі, як спомини про молодечі гріхи.

---

[1]) Передмова до Д. Загулового перекладу „Мазепи" Байрона.

[2]) З реценвії Донцова на книжку B. S. — „Україна — лекції, читання про історію і правдиве політ. знач. укр. проблеми". Укр. Жизнь, 1913, ч. 12, ст. 102—103.

А до того ще король засипляє під кінець оповідання Мазепи. Однаковож це не впливає відємно на поетичну вартість твору. Естетично беручи, це є поважний брак, але це ми можемо поминути, бо не це для нас найважніше. Під оглядом психольоґічним поема є фальшива, але бравурна форма й могутня поетична пристрасть лишають велике враження.

Поему Байрона наслідували, переробляли й перекладали деякі англійські та інші автори. В англійській літературі нпр. маємо ще щось около 6 творів про Мазепу та всі вони повстали під сильним впливом Байрона.

До визначніших належать такі, як пр. Г. Т. Мільнера романтична драма п. н. „Mazeppa" (з 1828 р.). Це драматизована перерібка поеми Байрона. Нового від себе автор дає дуже мало. Більшого значіння не має. Така сама романтична драма появилася 1850 р. в Лондоні п. н. „Мазепа, романтична драма в трьох діях" Т. Г. Ляйса; дальше романтична поема невідомого автора п. н „Мазепа, або дикі коні України" з 1850 р. Під таким самим наголовком—„Мазепа, або дикі коні" появилася у Лондоні 1890 р. поема Г. Л. Віліяма. Це майже перерібка попередної поеми.

По англійськи писав ще про Мазепу якийсь поляк Генрик гр. Красіньскі, але його книжка не належить в цілості до ряду художніх творів. Вонаж і не відноситься до самого Мазепи, лише містить біоґрафічні відомості про найславніших козацьких вождів й отаманів. Не мало місця присвятив теж автор Мазепі, як одному з найславніших козацьких вождів. Крім того подає тут опис України. Книжка появилася в Лондоні ще 1859 р. п. н. „Українські козаки".

Поема Байрона дочекалася дуже багато перекладів на чужі мови. Досі нараховано 13 ріжних перекладів на одну тільки німецьку мову за час від 1820—1888 рр. Деякі з них видавали по кілька разів. На чеську мову переклав Антонін Кляштерський. а в італійській мові маємо 6 перекладів (від 1834—1883); перекладали нпр. такі італійці, як Петро Ізоле, Др. Ніколіні, М. Маццоні. А. Аппіорі і б. ін.[1]). На українську мову переклав поему Байрона вперше М. Старицький, а в новіших часах Дмитро Загул (1928 р.),

У французькій літературі нема багато літ. творів про Мазепу. Крім вищезгаданого Д'Орвіє у 18 ст. найкращий твір дав Віктор Гюґо. Щоправда перед Гюґом появилася мімодрама А. С. Leopolda (Chandeson) і Cuvelier'a п. н. „Mazeppa ou le cheval tartare", represcute sur le theatre du Cirque, Paris, 1825, але вона більшого значіння не має. Зате маленька поема Гюґо здобула велику славу і популярність. Ця поема, („Mazeppa" 1828 р.) у збірці поезій під спільним нагол. „Les Orientales", твір наскрізь оригінальний і дуже мистецький представляє дику їзду Мазепи, привязаного до кінського хребта. Головну ролю відіграє тут динаміка цього

[1]) А. Мухин — Книголюб, 1932, кн. I—II.

епізоду. Товчком до написання поеми не був твір Байрона, як дехто думає, жадної подібности між ними нема. Поета натхнули два образи, французьких мистців Горас Верне і Л. Булянже. Цьому Гюґо присвятив навіть свою поему, що повстала власне під впливом його картини, де представлена несамовита Мазепина їзда на коні через дике море українських степів. Поема має символічне значіння. Цей кінь є символом людського ґенія, що несе, пориває людину до чогось незнаного, але до великого, славного, могучого. Мазепа є власне тим вибраним, що на нього „сплила міць богів". Доля призначила йому відіграти велику ролю. Вонаж тому вириває його з обіймів смерти, провадить через „пустелю непочату й неосяжний овид" і заводить до козаків де має для нього початися нове життя, ще більше фантастичне, як їзда на коні.

У французькій літературі є ще оден анонімний історичний роман п. н. „Mazeppa chef des Cosaques de l'Ukraine", (Roman historique sous la regne de Pierre le Grand empereur de Russie et de Jean Casimir, roi de Pologne.) в трьох томах, що вийшов у Парижі 1830 р., але ближче він у нас не знаний.

Українському Гетьману посвятив у Франції оден етюд п. н. „Mazeppa la legende et l'histoire" франц. публіцист М. де Воґе, що написав цілу низку таких критичних етюдів п. н. „Trois drames de l'histoire de Russie", які появилися в новому виданні 1911 р. Більшого літературного значіння не має, але цікава з того боку, як автор дивився на українські справи й Мазепу. На його думку Мазепа не був добрим політиком, бо справа, за яку боровся Мазепа — була згори призначена на невдачу. А причину цього вбачає Воґе в особливих несприятливих цьому ділу відносинах і обставинах. Національна темнота народніх мас і соціяльні антаґонізми серед української суспільности були власне головною перешкодою до здійснення цієї великої політики Гетьмана. Що більше, автор думає, що колиби навіть Мазепа зумів був виборoти Україні незалежність, то її, цебто Україну, булаби стрінула доля Польщі. Д. Донцов думає, що де Воґе не був у тому випадку самостійний, тільки висказав думки Пушкіна, Соловйова та Костомарова й ін. Навіть оцінка така сама. Як до звичайного чоловіка де Воґе відноситься до Мазепи прихильно, подивляє його таємничу особистість, уважає його чоловіком образованим, блискучим духом і т. п.

В італійській літературі маємо також декілька літературних творів про Мазепу, але всі знані нам лише нажаль з наголовків. Найстаршою є драма невідомого автора п. н. „Carlo XII re di Svezia", I p. a Pultava, II p a Bender з 1830 р., а 1888 р. вийшла драма теж невідомого автора п. н. „Carlo re di Svezia a Bender". Правдоподібно це є перерібка попередної, або інше видання того самого лише може дещо зміненого твору. Оріґінальний є інший

твір італійця Антонія Кортезі (Antonio Cortesi) п. н. „Mazeppa ballo", що появився у Фльоренції 1847 р. Як переклади треба записати хіба вище згадані з англійської мови і переклад з російської повісти Булґаріна п н. „Mazeppa romanzo storico, libera versione dal Russo di G. B, Viviani I—III. в Міляно 1845 р. Крім того ще оден переклад із шведської мови п. н. „Maseppa e il suo ambasiatore". Це є уривок з відомої шведської епопеї „Carolinerna", яку написав Verner von Heidenstam. Окремий фраґмент епопеї перекладено власне на іт. мову й видруковано в 1927 р в журналі „Nuova Antologia" 16. Febraio.

Дещо більше творів, у яких виступає Мазепа, має німецька література. Тут найстарший є вірш п. н. Maseppa ein Gedicht von G. E. S. з 1844 р. Особливої вартости не представляє. Другою з ряду (тримаючися хронольоґічного порядку) але дещо замітнішою є драма А. Мая п. н. Der König der Steppe з 1849 р. В цьому таки році 17 цвітня виставлено її вперше на сцені (Hof-u Nationaltheater) в Мюнхен, де пройшла з великим успіхом. Темою драми є боротьба гетьмана за незалежність України. Мазепа є ідеальним заступником та оборонцем козацьких вільностей. Він найтяжче зрозумів, каже А. Май, гноблення своєї батьківщини Московщиною,тому постановив скинути ярмо Москви і збудувати самостійну державу. Як довго одначе цар Петро обходився лагідно з козаками, програма Мазепи, на думку автора, була інша, „Козацьке копіє для охорони царського трону, а царська шабля для козацької свободи.. От і все, що ми один одному винні"...так пояснює Мазепа А. Мая, свою програму. Зі взгляду одначе на нові пляни царя, змінює її Мазепа скрайно і плянує вже „ein Königreich der Steppe" й корону для себе. Характеристика Кочубея згідна з історичною правдою. Кочубей, похвалив плян Мазепи, але помогти йому відмовився, бо постановив жити для своєї одиначки Наталки, котру хотів видати заміж за Дмитра Голіцина. (Наталка м. ін. побачивши Мазепу залюбилася в нім і втікла до нього від батьків, та Кочубей, думаючи, що Мазепа пірзав його доньку зробив з пімсти донос до царя про пляновану зраду Мазепи. За це Мазепа увязнив його, що й було причиною — як думає автор — програної Мазепи. „Мазепа втратив любов Наталки і щастя, а на полях під Полтавою зайшло його сонце". По бою вертає Мазепа до Батурина і жадає від Кочубея видання якихсь скарбів, але зараз надходить російське військо з Голіцином на чолі й арештують Мазепу. Гетьман одначе прохає, щоби було йому вільно подивитися щераз на степи. Умираючи, передав степам свойого духа, котрий ще досі там блукає.

Історично драма не цілком вірна. Естетична вартість твору невелика. Ціхують драму довгі й нудні монольоґи, драматичности мало, зацікавлення слабе, наглі й несподівані та неоправдані психічні зміни, а самий психічний процес замало розвинений і не зовсім удатно перепроваджений. (д. б.)